

Η ΕΚΡΗΞΗ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΖΩΗΣ

*Albert Ciccone*³

α παρουσιάσω ορισμένες συνθήκες και ορισμένους τρόπους γέννησης στην ψυχική ζωή. Λέω γέννηση «στην» ψυχική ζωή και όχι γέννηση «της» ψυχικής ζωής γιατί η ψυχική ζωή προϋπάρχει της άφιξης του μωρού στον κόσμο και της ψυχικής του ανάπτυξης και στο παρόν κείμενο θα ασχοληθώ ακριβώς, εν μέρει, με αυτό που προϋπάρχει της ανάπτυξης της ψυχικής ζωής του μωρού καθώς επίσης και με τις συνθήκες που καθιστούν δυνατή αυτή την ανάπτυξη.

Οι σκέψεις που θα προτείνω αρθρώνονται γύρω από τρία σημεία: θα αναφερθώ αρχικά σε ορισμένες απαραίτητες προϋποθέσεις για την έκρηξη της ψυχικής ζωής. Θα περιγράψω, έπειτα, ορισμένα πλαίσια που μπορεί να διαταράξουν αυτές τις συνθήκες. Θα προσπαθήσω, τέλος, να εντοπίσω ορισμένες από αυτές που θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ως ψυχικές ανάγκες του μωρού.

Ορισμένες απαραίτητες προϋποθέσεις στην ανάπτυξη της ψυχικής ζωής

Για να μπορέσει να αναπτυχθεί η ψυχική ζωή ενός ατόμου και πιο συγκεκριμένα η σκέψη του –η δραστηριότητα της σκέψης ως βασική κίνηση του ψυχικού κόσμου–, ένας ορισμένος αριθμός συνθηκών πρέπει

---

3. Albert Ciccone, ψυχολόγος, ψυχαναλυτής, καθηγητής ψυχοπαθολογίας και κλινικής ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο Λυών 2, Γαλλία.

να συνυπάρξουν. Μπορούμε σχηματικά να μιλήσουμε για τρεις κατηγορίες συνθηκών:

Χρειάζεται, αρχικά, ένας εξοπλισμός, (σωματικός, νευροφυσιολογικός), ικανοποιητικά επαρκής, με επαρκείς επιδόσεις.

Χρειάζεται, στη συνέχεια, ένα περιβάλλον που σκέφτεται, που διαθέτει και που επιδεικνύει έναν ψυχικό κόσμο, μια ψυχική ζωή. Μπορούμε να πούμε ότι ένα υποκείμενο δεν μπορεί να σκεφτεί παρά μόνο ανάμεσα σε άλλους που σκέφτονται, στηριζόμενο στη σκέψη ενός άλλου ή και περισσότερων του ενός.

Χρειάζεται, τέλος, το περιβάλλον αυτό να επενδύσει το υποκείμενο, το παιδί και να του δανείσει σκέψεις.

Δεν μπορούμε να σκεφτούμε ολομόναχοι. Για να σκεφτούμε έχουμε ανάγκη ενός άλλου, κάποιου που επενδύει σε εμάς. Μπορούμε να πούμε ότι αρχικά σκεφτόμαστε με τη «συσκευή σκέψης*» του άλλου.

Ένα από τα μεγάλα μαθήματα του Freud ήταν η ανάδειξη του γεγονότος ότι μόνοι μας δεν βλέπουμε καθαρά. Δεν μπορούμε να κατανοήσουμε, να συμβολίσουμε, να αναπαραστήσουμε παρά μόνο με τη βοήθεια ενός άλλου, αρχικά κάποιου έξω από εμάς, στη συνέχεια εσωτερικευμένου, τοποθετημένου στο εσωτερικό μας, κάποιου που συγκροτείται ως εσωτερικό αντικείμενο. Η υποκειμενικότητα θεμελιώνεται στην ετερότητα.

Το μωρό χρειάζεται, επομένως, τον άλλο (η μητέρα, ο γονιός) για να του δανείσει σκέψεις, να φανταστεί ότι σκέφτεται και επομένως να ερμηνεύσει τις πράξεις, τις χειρονομίες, τις στάσεις, τις μιμήσεις, τις κραυγές του κ.τ.λ. Η ερμηνεία των γονιών είναι απαραίτητη, ακόμα και αν αναπαριστά, κατά κάποιο τρόπο, μια βία που ασκείται στο μωρό, όπως τη χαρακτήρισε η Pierra Aulagnier. Είναι μια βία αναγκαία. Η ερμηνεία είναι μια αλληλο-παροχή υπηρεσιών*⁴, όπως λέει ο Salomon

* βλέπε γλωσσάρι.

4. O S. Resnik «παιίζει» με τις λέξεις *interprétation* (ερμηνεία) και *inter-pres-tation* (Σ.τ.Ε.)

Resnik: ο γονιός δανειίζει ή προσφέρει μια σκέψη, ένα νόημα σε μια έκφραση του μωρού και το μωρό με τη σειρά του ανταμείβει τον γονιό με την αναγνώρισή του. Αναγνωρίζει τον γονιό ως γονιό - και το γεγονός, επομένως, της γέννησης στη γονεϊκότητα -, και είναι ευγνώμων για το δώρο που του δόθηκε, «δίνοντας» με τη σειρά του.

Οι ερμηνείες που προέρχονται από τους γονείς αποτελούν μια αλληλο-παροχή υπηρεσιών διυποκειμενική*, που συγχρόνως ιδρύει τη διυποκειμενικότητα και αποτελεί απόδειξη της έλευσής της. Αυτές οι ερμηνείες, λοιπόν, στηρίζονται σε μια ανταπάτη*. Πρόκειται για μια πρωταρχική ανταπάτη απαραίτητη, χαρακτηριστική της μετά τη γέννηση συμβιωτικής μήτρας*: ανταπάτη ότι το μωρό είναι ένα άτομο, ότι καταλαβαίνει αυτά που του λέμε και ότι μπορούμε να καταλάβουμε τα πάντα για αυτό. Αυτή η ανταπάτη συγχρόνως ονομάζει την ετερότητα του μωρού (το μωρό είναι ένας άλλος εφόσον μπορούμε και του μιλάμε) και αποκαλύπτει αυτό το σημείο της πρωταρχικής συμβίωσης από το οποίο θα μπορέσει να συσταθεί η ετερότητα – η ετερότητα του μωρού για τον γονιό και η ετερότητα του γονιού για το μωρό –, και επομένως να δομηθεί η υποκειμενικότητα. Η πρωταρχική συμβιωτική ανταπάτη είναι επομένως παράδοξη – παράδοξη με την έννοια ότι εκφέρει τον αποχωρισμό ενώ τον παραγνωρίζει. Τον αναγνωρίζει και τον παραγνωρίζει συγχρόνως. Μπορεί να τον εκφέρει γιατί τον παραγνωρίζει. Η παραγνώριση είναι απαραίτητη για την αναγνώρισή του.

Παρουσίασα, λοιπόν, τρία επίπεδα συνθηκών που προϋπάρχουν της σκέψης και της ανάπτυξης της ψυχικής ζωής του μωρού. Διαφορετικοί παράγοντες, διαφορετικά γεγονότα θα έλθουν να διαταράξουν αυτά τα τρία επίπεδα συνθηκών. Θα αναφέρω ορισμένα μόνο από αυτά.

Ορισμένα πλαίσια που διαταράσσουν αυτές τις συνθήκες: το παιδί που απογοητεύει, η μη διαθεσιμότητα του γονιού

Το πρώτο πλαίσιο στο οποίο θα αναφερθώ είναι ο ερχομός ενός παιδιού που απογοητεύει, η συνάντηση με ένα παιδί πολύ απογοητευτικό.

---

* βλέπε γλωσσάρι.

Μπορούμε αρχικά να σκεφτούμε, φυσικά, ορισμένες ανωμαλίες, την ύπαρξη παραμορφώσεων στο νεογέννητο, αναπηρίες που ξέρουμε καλά ότι προκαλούν μια τραυματική εμπειρία. Η αναπηρία, η γενετική ανωμαλία σε ένα παιδί, προφανώς, «επιτίθενται» ή μπορούν να «επιτεθούν» σε αυτά τα τρία επίπεδα συνθηκών:

- το επίπεδο του εξοπλισμού (στην περίπτωση για παράδειγμα ενός προβλήματος τυχαίας εγκεφαλικής βλάβης, ανωμαλίας κ.τ.λ.)
- το επίπεδο του περιρρέοντος ψυχισμού (λόγω των τραυματικών επιδράσεων της συνάντησης με την αναπηρία)
- και, κατά συνέπεια, το επίπεδο της ικανότητας του περιβάλλοντος να επικοινωνήσει και να ερμηνεύσει, να δανειστεί σκέψεις στο παιδί.

Πέρα από την αναπηρία, όλοι οι χαρακτήρες του παιδιού ή όλες οι συνθήκες γύρω από την εγκυμοσύνη και τον τοκετό που θα φέρουν το παιδί σε μια θέση παιδιού απογοητευτικού, και άρα, ενδεχομένως, καταδιωκτικού, θα βυθίσουν το περιβάλλον σε μια λιγότερο ή περισσότερο προσωρινή έλλειψη διαθεσιμότητας να ανταποκριθεί στις ψυχικές ανάγκες του μωρού.

Το απογοητευτικό παιδί διαρρηγνύει τη μετά τη γέννηση συμβιωτική μήτρα, για την οποία μίλησα παραπάνω, διαψεύδει την πρωταρχική αυταπάτη που ανέφερα, γιατί επιβεβαιώνει βίαια, με τρόπο εξαιρετικά πρώιμο και εξαιρετικά τραυματικό, την ετερότητά του. Το βίωμα της γονεϊκότητας επέρχεται έτσι βιαστικά, πρώιμα, πρώιμα σε ψυχολογικό επίπεδο. Ο γονιός δεν μπορεί να εμπειρέξει και να ενσωματώσει μια εμπειρία τόσο πρώιμη και βίαιη της ετερότητας του μωρού, εμπειρία αποχωρισμού, τραυματική ψυχικά, για τον γονιό. Το αποτέλεσμα μιας τέτοιας εμπειρίας είναι προφανώς η οδύνη και η κατάθλιψη στο οικογενειακό περιβάλλον.

Η απογοήτευση μπορεί να προκληθεί από το ίδιο το μωρό, αλλά επίσης, όπως επεσήμανα, από τα συμφραζόμενα της μητρότητας, της εγκυμοσύνης και της περιγεννητικής περιόδου. Τα συμφραζόμενα αυτά μπορούν να θρέψουν δραματικά μια κατάθλιψη που προϋπάρχει ήδη λόγω της μητρότητας καθαυτής.

Θα αναφέρω, στο σημείο αυτό, την εμπειρία μου, ως ψυχολόγος, από ένα εξωτερικό ιατρείο στα πλαίσια μιας νοσοκομειακής μαιευτικής κλινικής, όπου εργαζόμουν με μερική απασχόληση, για πολλά χρόνια. Στη μεγάλη πλειοψηφία των καταστάσεων που συνάντησα, οι μητέρες ζητούσαν μια συνάντηση με τον ψυχολόγο βασικά για δύο λόγους:

- ο πρώτος σχετιζόταν με ένα αίσθημα κατάθλιψης που βίωνε η μητέρα ή με το φόβο επιστροφής ενός καταθλιπτικού συναισθήματος που είχε βιώσει σε μια προηγούμενη εγκυμοσύνη
- ο δεύτερος, στον οποίο δεν θα αναφερθώ αναλυτικά εδώ, ο οποίος όμως δείχνει επίσης την απογοήτευση και το αίσθημα καταδίωξης που μπορεί να γεννήσει ένα μωρό, συνδεόταν με τους φόβους της μητέρας για τις αντιδράσεις του μεγαλύτερου παιδιού στην καινούργια αυτή εγκυμοσύνη και τους φόβους ότι δεν μπορεί ή δεν ξέρει πώς να αντιδράσει σε αυτή την κατάσταση, δηλαδή στη ζήλια.

Όσον αφορά την επιλόχεια κατάθλιψη, που σχετίζεται με το βίωμα της μητρότητας, γνωρίζουμε τη συχνότητα εμφάνισης καταθλιπτικών αντιδράσεων μετά τον τοκετό: ορισμένοι συγγραφείς αναφέρουν ότι 50% των μητέρων επηρεάζονται από τα «δάκρυα της λοχείας», 20% αναπτύσσουν μια *κατάθλιψη της λοχείας* καθατή. Συχνά έχουν υπογραμμιστεί οι αβεβαιότητες αυτών των ερευνών. Αξίζει να σκεφτούμε ότι σε κάθε «συνηθισμένη» μητέρα κινητοποιούνται καταθλιπτικά συναισθήματα με αφορμή την κύηση ενός μωρού. Σε ορισμένες μητέρες η κατάθλιψη είναι πιο διακριτική και παραμένει κρυφή. Αξίζει να αναφέρουμε, επίσης, αν και δεν μιλάμε ποτέ για αυτό, ότι υπάρχει εξίσου ένα καταθλιπτικό βίωμα στους πατέρες, με αφορμή αυτή την αναστάτωση και αυτή την ψυχική νέο-οργάνωση που προϋποθέτει η εμπειρία της πατρότητας.

Γνωρίζουμε καλά τις τοξικές επιδράσεις της γονεϊκής κατάθλιψης στο παιδί. Η «φυσιολογική» κατάθλιψη της *λοχείας* οδηγεί τη μητέρα να αποστασιοποιηθεί συγκινησιακά από το μωρό της και την καθιστά προσωρινά μη διαθέσιμη να καταλάβει και να αναγνωρίσει τις ανάγκες του. Στηρίζεται, λοιπόν, στο μωρό για να «θεραπεύσει» την κατάθλιψή

της. Αυτό προϋποθέτει ότι το μωρό θα επενδυθεί με αυτή την ικανότητα, ότι δεν θα είναι πολύ απογοητευτικό, πολύ διαφορετικό από την εικόνα που έχει ήδη επενδύσει η μητέρα του, καθώς αυτή η διαφορά μπορεί να θρέψει την κατάθλιψη.

Στις συνηθισμένες καταστάσεις, εφόσον όλα πάνε καλά, εφόσον το μωρό μπορέσει να θεραπεύσει τη μητέρα του από τις αναταράξεις της μητρότητας, εφόσον μπορέσει να την κάνει να γεννηθεί ως μητέρα, εκείνη ξεχνά σταδιακά την οδύνη, τις αγωνίες, τους φόβους που αποτελούν μέρος της φυσιολογικής εμπειρίας της εγκυμοσύνης και της περιγεννητικής περιόδου: οδύνη σωματική και ψυχική, ταύτιση με την ευθραυστότητα του μωρού, φόβοι για τυχόν γενετικές ανωμαλίες κ.τ.λ. Όλες αυτές οι αγωνίες και τα άγχη απωθούνται και εξορίζονται στο ασυνείδητο, «χτυπημένες» από την αμνησία, υπό την επίδραση της λήθης που επιφέρει η συνάντηση με το πραγματικό μωρό. Αντίθετα, όταν όλα δεν πάνε καλά, όταν πράγματι συμβεί ένα ατύχημα, όταν κάτι ξαφνικό επέρχεται με δραματικό τρόπο, τότε δεν υπάρχει αμνησία αλλά μια υπερμνησία (επιλεκτική) της τραυματικής περιγεννητικής εμπειρίας, κατά την οποία η πραγματικότητα έρχεται να επιβεβαιώσει τη φαντασίωση. Η πρωταρχική απογοήτευση που προκαλεί το μωρό ή το πλαίσιο γύρω από τη γέννηση θρέφει, επομένως, την επιλόχεια κατάθλιψη. Η κατάθλιψη θρέφεται, επίσης, από προηγούμενες τραυματικές εμπειρίες πένθους, απώλειας, κ.α.

Η κατάθλιψη της *λοχείας* είναι έντονη και ιδιαίτερα παθογόνος όταν η μητέρα έχει επενδύσει υπερβολικά το έμβρυο ως ένα ον προορισμένο να κατευνάσει μια κατάθλιψη που προϋπάρχει μέσα της, μια βαθιά μοναξιά ή μια βαθιά απελπισία. Όπως αναφέρει η Frances Tustin: «μια μητέρα η οποία έχει αισθανθεί και βιώσει το παιδί που κουβαλάει μέσα της ως μια εγγύηση ενάντια στο κρυμμένο αίσθημα μιας αβάσταχτης απώλειας, βιώνει τη γέννηση του παιδιού της ως απώλεια αυτού του καθησυχαστικού μέρους του σώματός της». Ο τοκετός γίνεται τότε μια εμπειρία τόσο αγωνιώδης, που καθιστά τη μητέρα τόσο θλιμμένη και με τόσο λίγη εμπιστοσύνη στον εαυτό της, που δεν είναι σε θέση

να προστατέψει το βρέφος από μια εμπειρία που μοιάζει υπερβολικά με τη δική της: εμπειρία ενός πρώιμου αποχωρισμού, μιας ναρцισιστικής απώλειας.

Είναι εντυπωσιακό να δούμε, όσον αφορά το ζήτημα αυτό, (για παράδειγμα όταν συναντούμε βρέφη που βιώνουν καταστάσεις τις οποίες θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε αυτιστικές), σε ποιο βαθμό ορισμένες μητέρες μπορούν να πάνε να αναζητήσουν το μωρό τους στα βάθη της απόσυρσής του και να το επαναφέρουν κατά κάποιον τρόπο στη ζωή, να κάνουν αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «ψυχική ανάνηψη». Είναι πιθανό, άλλωστε, ότι η πλειοψηφία των παροδικών αυτιστικών επεισοδίων στα μωρά περνά απαρατήρητη από τους ειδικούς, καθώς τα θεραπεύει η ίδια η μητέρα τους. Αντίθετα, άλλες μητέρες, είναι τόσο πληγωμένες από την αποφυγή του βλέμματος του παιδιού τους, είναι οι ίδιες τόσο αγχωμένες και απελπισμένες που δεν έχουν τη δύναμη να το βοηθήσουν.

Η κατάθλιψη της *λοχείας* θρέφεται, λοιπόν, από αυτή καθαυτή την εμπειρία της μητρότητας και από τις εμπειρίες του παρελθόντος που διαμορφώνουν την ιστορία του υποκειμένου και την ιστορία της ανάπτυξης της προσωπικότητάς του, ή για να το πούμε αλλιώς, από τα στοιχεία του παρελθόντος που μεταφέρονται στην παρούσα κατάσταση. Η μητρική κατάθλιψη από τη στιγμή που θα εγκατασταθεί, εντείνεται αν η μητέρα δεν βρει στήριγμα στα δικά της αντικείμενα, αντικείμενα εσωτερικά και αντικείμενα εξωτερικά: τον πατέρα του παιδιού, αλλά επίσης τους δικούς της γονείς, τη δική της μητέρα (λόγω σύγκρουσης, αποχωρισμού, πένθους...). Η κατάθλιψη κινδυνεύει να ενταθεί αν οι καταστάσεις που περιβάλλουν τη γέννηση ήταν δραματικές: απρόβλεπτη καισαρική, γεγονότα που βιώνονται ως καταστροφικά κ.τ.λ. Θα μπορούσαμε, επομένως, να πούμε ότι οτιδήποτε θέτει σε κίνδυνο την ψυχική κατάσταση της μητέρας (οικογενειακή και συναισθηματική απομόνωση, τοκετός σε μια ξένη χώρα, προηγούμενες τραυματικές εμπειρίες όπως για παράδειγμα απώλεια ενός βρέφους, κ.τ.λ.) θα πρέπει να θεωρηθεί ως παράγοντας κινδύνου και οτιδήποτε μπορεί να βελτιώσει την ψυχική της κατάσταση συνιστά μια πράξη πρόληψης.

Αυτό που μπορεί να βελτιώσει την ψυχική κατάσταση της μητέρας είναι, προφανώς, να επεξεργαστεί την κατάθλιψη, γεγονός που προϋποθέτει κυρίως και μεταξύ άλλων, να μιλήσει για αυτή και να ακουστεί. Όμως είναι πολύ δύσκολο για το περιβάλλον μιας γυναίκας που μόλις έχει φέρει στον κόσμο ένα παιδί, να ακούσει και να αντέξει ότι ένα τόσο ευτυχές γεγονός μπορεί να προκαλέσει καταθλιπτικά συναισθήματα και μια ψυχική οδύνη ορισμένες φορές βίαιη. Να μην αφήσουμε, επομένως, τις μητέρες να ζήσουν μόνες και χωρίς στήριξη τις καταθλιπτικές κινήσεις των πρώτων ημερών, συμβάλλει, έστω και μετρίως, στην πρόληψη των κινδύνων (για τη μητέρα και για το μωρό), που σχετίζονται με την κατάθλιψη.

Επομένως, το μωρό ή το πλαίσιο γύρω από τη γέννησή του μπορούν να επισπεύσουν μια συγκυριακή καταθλιπτική διαδικασία ή να αποκαλύψουν ή να επαναλάβουν μια κατάθλιψη που ήδη υπάρχει. Αυτό θα θέσει σε κίνδυνο τις ικανότητες του περιβάλλοντος να είναι διαθέσιμο στις ψυχικές ανάγκες του μωρού.

Οι ψυχικές ανάγκες του μωρού

Ποιες είναι οι ψυχικές ανάγκες του μωρού; Ποιος είναι ο ρόλος του περιβάλλοντος, του αντικειμένου στο να λαμβάνει υπόψη και να χειρίζεται αυτές τις ανάγκες του παιδιού, του υποκειμένου; Θα αναφέρω τρεις τύπους αναγκών.

Να εμπεριέχεται στον ψυχικό του κόσμο

Το μωρό έχει καταρχήν ανάγκη να το εμπεριέχουν, πρόκειται για μια κλασσική φράση. Τι πρέπει όμως να εμπεριέχεται; Καταρχήν και μεταξύ άλλων τα άγχη στα οποία υπόκειται το μωρό και τα οποία απειλούν μια κατάσταση απαρτίωσής του, που το διαλύουν.

Μπορούμε, πράγματι, να αναπαραστήσουμε την ψυχονοητική κατάσταση της πρώτης ηλικίας ως μια χαοτική κατάσταση, που ταλαντεύεται ανάμεσα σε στιγμές αποδιοργάνωσης, διάσχισης, διάχυσης και στιγμές όπου το μωρό έχει ένα αίσθημα ότι είναι ένα άτομο που «συ-

γεντρώνεται» στο πρόσωπό του. Το μωρό θα προσπαθήσει, λοιπόν, να διατηρήσει την κατάσταση της απαρτίωσης που θα του δώσει ένα αίσθημα ότι υπάρχει. Η ικανότητά του να διατηρήσει την κατάσταση της απαρτίωσης είναι αδύναμη και κάθε νοσηρή, δυσάρεστη εμπειρία, όπως για παράδειγμα η πείνα, επιτίθεται σε αυτή την εύθραυστη κατάσταση απαρτίωσης, ενοποιήσης και αποδιοργανώνει το μωρό.

Η πρωτοτυπική κατάσταση που πραγματώνει την περιέχουσα λειτουργία είναι η θρέψη. Κατά τη θρέψη, ο γονιός, το μητρικό αντικείμενο, θα μεταμορφώσει το χαοτικό βίωμα του μωρού σε ένα βίωμα απαρτίωσης. Κατά τη διάρκεια του θηλασμού το μωρό βιώνει την εμπειρία της εξαφάνισης ενός δυσάρεστου αισθήματος με την άφιξη ενός αισθήματος ικανοποίησης, που ανταμείβει. Βιώνει ένα αίσθημα ανασυγκρότησης χάρη στην έλξη που ασκεί το αντικείμενο που θρέφει. Η σύγκλιση ανάμεσα στις αισθήσεις, το κράτημα, το αγάλιασμα, τα βλέμματα που εισχωρούν το ένα στο άλλο, την επαφή του στήθους με το στόμα του μωρού, τα τρυφερά και καθησυχαστικά λόγια, την εσωτερική πλήρωση, αυτή η σύγκλιση δίνει στο μωρό ένα αίσθημα εσωτερικής ανασυγκρότησης, ένα αίσθημα του εγώ, ένα αίσθημα ότι υπάρχει. Αυτό θα παράγει μια πρώτη οργάνωση της εικόνας του σώματος, ένα βασικό αίσθημα ταυτότητας – στην περίπτωση που όλα πάνε περίπου καλά.

Αν αυτή η εμπειρία είναι αρκετά καλή και επαναληφθεί με τρόπο αρκετά ρυθμικό, και επομένως αρκετά προβλέψιμο, το μωρό θα την εσωτερικεύσει σιγά σιγά και θα μπορεί να την ξαναβρεί σε περίπτωση ανάγκης (πάντα με τη βοήθεια κάποιου άλλου, που επαρκώς κατανοεί και ερμηνεύει). Για παράδειγμα όταν το μωρό νιώθει πείνα, το βίωμά του είναι πάντοτε ένα βίωμα εκμηδενισμού, το οποίο δεν μπορεί παρά να το αποβάλλει με την κινητικότητα (να αναστατωθεί, να φωνάξει, να κλάψει). Αν η μητέρα καταλάβει τη δυσφορία του μωρού και το πάρει αγκαλιά, το παρηγορήσει, του μιλήσει, το μωρό θα ηρεμήσει. Θα εξακολουθήσει παρόλα αυτά να πεινάει. Όμως αυτή η δυσάρεστη αίσθηση θα αποτοξινωθεί από τα καταστροφικά άγχη που τη συνοδεύουν. Θα μετατραπεί σε ένα αίσθημα ανεκτό και θα μπορέσει ίσως, ακόμα και να δώσει, σιγά σιγά, τη θέση της σε μια δυνατότητα για το μωρό να

αναπαραστήσει το απόν αντικείμενο, το αίσθημα της επικείμενης πληρότητας. Είναι οι απαρχές της σκέψης.

Το μωρό βρίσκεται, λοιπόν, αντιμέτωπο στο ξεκίνημα της ζωής του, με τα καταστροφικά άγχη που πολλοί συγγραφείς περιέγραψαν, χρησιμοποιώντας ποικίλες εικόνες και μεταφορές (ενδεικτικά Bick, Bion, Tustin ...). Τις στιγμές της αποδιοργάνωσης, το μωρό νιώθει εκμηδενισμένο, υπό διάλυση, και έχει ανάγκη να βρει ένα αντικείμενο αρωγό. Όταν λέω ότι το μωρό βρίσκει ένα αντικείμενο αρωγό, η διατύπωση δεν είναι σωστή, γιατί η εμπειρία του μωρού είναι, πράγματι, αρχικά να φτιάξει το αντικείμενο, να φτιάξει τη μητέρα, είναι το ίδιο το στήθος που θρέφει (για να παραμείνουμε στο παράδειγμα της πείνας). Και γνωρίζουμε, όπως έχει δείξει ο Winnicott, σε ποιο βαθμό είναι σημαντικό να μπορεί το περιβάλλον να επιβεβαιώσει αυτή την αυταπάτη. Βλέπουμε συχνά για παράδειγμα, ένα μωρό που θηλάζει το στήθος ή το μπιμπερό, να βάζει το δάχτυλό του στο στόμα της μητέρας: το μωρό θρέφει τη μητέρα την ώρα που εκείνη το ταΐζει. Είναι, το ίδιο, η μητέρα που θρέφει.

Μπορούμε, επομένως, να σκεφτούμε ότι στην πολύ πρώτη αρχή, στην πολύ πρόωμη περίοδο της ανάπτυξης, όλα αυτά που προέρχονται από τον έξω κόσμο επιβάλλονται σαν να έρχονται από τον ίδιο τον εαυτό, όπως λέει ο René Roussillon. Είναι η εποχή του πρωταρχικού ναρκισσιισμού. Και αντιλαμβανόμαστε τι μπορεί να συμβεί αν αυτό που έρχεται από έξω δεν είναι ικανοποιητικό. Όταν όλα πάνε καλά, το μωρό εσωτερικεύει ένα ικανοποιητικό αντικείμενο, που ανταμείβει. Ζει τον εαυτό του ως ένα μωρό που φτιάχνει μια καλή μητέρα. Αυτό επιτρέπει την ανάπτυξη ενός βασικού αισθήματος εμπιστοσύνης στον εαυτό. Αντίθετα, αν όλα δεν πάνε καλά, αν η ανάγκη δεν ικανοποιηθεί, αν η κατάσταση είναι κάθε φορά και επαναλαμβανόμενα ανεπαρκής (αν όλα έρχονται πολύ γρήγορα, ή πολύ αργά, αν το μωρό δεν κρατείται και συγκρατείται καλά, αν υποβάλλεται σε υπερβολικές πιέσεις για να φάει, αν το στήθος έρχεται όταν δεν το περιμένει, κ.λ.π.), θα συγκροτηθεί, τότε, σταδιακά μέσα του μια κεντρική εμπειρία βασικής μη ικα-

νοποίησης: ο κόσμος είναι κακός, το ίδιο είναι κακό, ο εαυτός-κόσμος είναι κακός, όπως λέει ο René Roussillon (εφόσον ο κόσμος και ο εαυτός είναι το ίδιο). Έτσι διαμορφώνεται με πρωταρχικό τρόπο η μη εμπιστοσύνη στον εαυτό. Το μωρό που υποβάλλεται επαναλαμβανόμενα σε απαντήσεις που δεν είναι προσαρμοσμένες, που είναι ακατάλληλες, θα γίνει ένα παιδί απαιτητικό, τυραννικό, λαίμαργο, άπληστο ή ακόμα άτονο, παθητικό, εσωστρεφές, ανεσταλμένο κ.τ.λ. Η μη-ικανοποίηση θα οδηγήσει στην επανάληψη της ανάγκης που δεν ικανοποιήθηκε. Και η ανάγκη, είναι πάντα μια ανάγκη κατανόησης.

Για παράδειγμα: ένα μωρό κλαίει μετά από κάθε γεύμα. Η μητέρα το ξαναβάζει στο στήθος της θεωρώντας ότι ακόμα πεινάει. Το μωρό ηρεμεί, παίρνει τη θηλή και θηλάζει για λίγο, τη δαγκώνει ελαφρά. Η μητέρα διαπιστώνοντας ότι δεν πεινάει άλλο, το αφήνει. Το μωρό αρχίζει να ουρλιάζει, αυτή τη φορά, απαρηγόρητο. Η μητέρα, αγχωμένη, αρχίζει να αμφιβάλει για τον θηλασμό και είναι έτοιμη να αλλάξει τρόπο διατροφής (να αντικαταστήσει το στήθος με το μπιμπερό, έπειτα να αλλάξει το γάλα κ.τ.λ.). Εύκολα θα μιλούσαμε για «κολικούς του πρώτου τριμήνου». Μια τέτοια, συνηθισμένη, καθημερινή κατάσταση, μπορεί γρήγορα να εγκατασταθεί και να μετατραπεί σε δράμα. Η μητέρα, καταλαβαίνει τις περισσότερες φορές γρήγορα, ότι το μωρό έχει ανάγκη επαφής, ακόμα και όταν δεν το ταΐζει. Έχει ανάγκη την αγκαλιά της, έχει ανάγκη κρατήματος, έχει ανάγκη να νιώσει το στήθος στο στόμα του, να παίζει με τη θηλή ακόμα και αν σωματικά έχει χορτάσει. Όμως, μερικές φορές, η μητέρα δεν είναι επαρκώς διαθέσιμη για να αντιληφθεί αυτή την ανάγκη στο μωρό. Μπορεί, σε κάποιες περιπτώσεις να φοβάται την επαφή με το μωρό. Μπορεί, μερικές φορές, να ακούει όσα λέγονται γύρω της «το μωρό δεν πρέπει να αποκτήσει άσχημες συνήθειες» κ.τ.λ., και, έτσι, το μωρό αφήνεται στη δυσανεξία, στην οδύνη, στην απελπισία. Μπορεί, επομένως, είτε να γίνει πολύ λαίμαργο, έχοντας καταλάβει ότι ο μόνος τρόπος να έχει τη μητέρα του είναι όταν πεινάει ή μπορεί, αντίθετα, να αποστραφεί από τη σχέση με ένα αντικείμενο, ελάχιστο αξιόπιστο στα μάτια του, για να επενδύσει σε δρα-

στηριότητες πιο ιδιουσγκρασιακές, αυτό-αισθησιακές, έχοντας καταλάβει ότι μπορεί να έχει πολύ περισσότερη εμπιστοσύνη στα δάχτυλά του, στη γλώσσα του, στο σώμα του για να βιώσει καθησυχαστικές αισθήσεις, παρά σε ένα στήθος που το εγκαταλείπει.

Το μωρό έχει, επομένως, ανάγκη να εμπεριέχεται. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα άγχη που βιώνει το μωρό, συνδέονται πάντα, τελικά, με μια διάψευση της παντοδυναμίας και της ναρκισσιστικής αντάρχειας, δηλαδή, για να το πούμε αλλιώς, προκαλούνται πάντα από μια τραυματική, βίαιη συνάντηση με το έξω-από-τον εαυτό, με τον κόσμο, με την ετερότητα. Μπορούμε να πούμε ότι η ψυχική ανάπτυξη προϋποθέτει πάντα μια συνάντηση με την ετερότητα και εξαρτάται από μια πιθανή ενσωμάτωση της ετερότητας. Πρόκειται για το δεύτερο είδος ανάγκης το οποίο θα ήθελα να υπογραμμίσω, όσον αφορά τις συνθήκες ψυχικής ανάπτυξης του μωρού: την ενσωμάτωση της ετερότητας.

Ανακάλυψη της πραγματικότητας και ενσωμάτωση της ετερότητας

Η συνάντηση με την ετερότητα είναι πάντα πηγή οδυνών, μια διάψευση της εμπειρίας και των ναρκισσιικών πεποιθήσεων. Ο άλλος αποτελεί ένα τραύμα για τον εαυτό. Και είναι ο ναρκισσιισμός που θα μειώσει την τραυματική ετερότητα, όπως λέει ο Rosenfeld. Πώς θα γίνει αυτό;

Μπορούμε να πούμε, εξ'αρχής, ότι αυτό που μειώνει το τραυματικό της ετερότητας είναι η επιβεβαίωση του υποκειμένου στο ναρκισσιιστικό του ιδεώδες. Και ο ρόλος του περιβάλλοντος είναι να επιβεβαιώσει τον ναρκισσιισμό του υποκειμένου. Είναι αυτό για το οποίο μιλάνε, για παράδειγμα, ο Béla Grunberger ή καλύτερα ο Winnicott με τις έννοιες της μεταβατικότητας, του ευρεθέντος-υπό δημιουργία αντικειμένου*, θα μιλήσω για αυτά παρακάτω. Το περιβάλλον πρέπει να διατηρήσει τις αναγκαίες αυταπάτες, στις οποίες αναφέρθηκα, να αποφύγει τις βίαιες απογοητεύσεις και να ευνοήσει μια σταδιακή απώλεια των ψευδαισθήσεων. Το περιβάλλον πρέπει, λοιπόν, να προστατεύσει τον ναρκισσιισμό του παιδιού.

---

* βλέπε γλωσσάρι.

Πώς συμβαίνει αυτό σε μια πολύ πρώιμη περίοδο της ανάπτυξης και ποιες είναι οι επιδράσεις μιας τέτοιας στάσης του περιβάλλοντος αυτή την περίοδο – περίοδο του πρωταρχικού ναρκισσισμού, όπου ο εαυτός και ο κόσμος διαφοροποιούνται ελάχιστα, όπου ο εαυτός επενδύεται πριν καν ανακαλυφθεί, θα μπορούσαμε να πούμε; Ποιες είναι οι επιδράσεις της στη δραστηριότητα της σκέψης;

Μπορούμε να σκεφτούμε ότι όταν το μωρό, για παράδειγμα, βιώνει μια ανάγκη σε αυτό το πολύ πρώιμο στάδιο, θα ζηήσει ψευδαισθητικά την ικανοποίηση και θα το κάνει ξαναβρίσκοντας τα μνημονικά ίχνη, τα αντιληπτικά ίχνη της ικανοποίησης – με την προϋπόθεση ότι αυτή είχε προηγουμένως συμβεί επαρκώς. Το μωρό ψευδαισθητώνει, επομένως, την ικανοποίηση και αν εκείνη ακριβώς τη στιγμή η μητέρα ικανοποιήσει το μωρό, εκείνο θα βιώσει μια εμπειρία ότι η ψευδαισθηση το ικανοποιεί. Περνάμε έτσι από την ψευδαισθηση στην αυταπάτη, όπως λέει ο René Roussillon, γιατί η ικανοποίηση υπήρξε πραγματική, συγκεκριμένη. Η επανάληψη αυτής της εμπειρίας θα συγκροτήσει τις βάσεις της ικανότητας για το μωρό να εσωτερικεύει, να επενδύει το ψυχικό, να επενδύει τη σκέψη, να ονειρεύεται κ.τ.λ.

Προφανώς, αν η αυταπάτη δεν διαψευστεί ποτέ, δεν θα υπάρξει ποτέ συνάντηση με την ετερότητα. Είναι αυτό που συμβαίνει όταν το περιβάλλον «προτρέχει» και ανταποκρίνεται πολύ γρήγορα στις ανάγκες του μωρού, πριν καν το ίδιο τις βιώσει. Το αντικείμενο παρουσιάζεται, τότε, ως ένα ιδεώδες αντικείμενο, όχι ως ένα αντικείμενο στο οποίο μεταβιβάζεται το ιδεώδες, αλλά ως ένα πραγματικά ιδεώδες αντικείμενο. Και το ιδεώδες αντικείμενο δεν είναι το καλό αντικείμενο. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι το καλό, δεν είναι το ιδεώδες.

Με τον ίδιο τρόπο, αν η αυταπάτη καταπολεμηθεί με σφοδρότητα, όπως σε ένα περιβάλλον ιδιαίτερα απογοητευτικό, η ετερότητα θα επιβληθεί βίαια, χωρίς δυνατότητα απαρτίωσης, παιχνιδιού με την ετερότητα. Αυτό έχει καταστροφικά αποτελέσματα. Διεγείρει την καταστροφικότητα. Όταν το περιβάλλον είναι έντονα απογοητευτικό και η ετερότητα επιβάλλεται βίαια, αυτό έχει ως αποτέλεσμα να αποδιοργα-

νώνεται η μεταβατικότητα ή να εμποδίζεται η οργάνωσή της. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η εμπειρία «από-μεταβατικοποιείται». Και όμως, στην πραγματικότητα, μετά από αυτόν τον πρώτο χρόνο στον οποίο αναφέρθηκα (όπου η πρωταρχική ανταπάτη εγγυάται τη ναρκισσιστική ακεραιότητα), είναι η μεταβατικότητα, οι μεταβατικές εμπειρίες που θα μειώσουν την τραυματική ετερότητα. Η μεταβατικότητα είναι η οδός προς την ενσωμάτωση της ετερότητας. Πώς συμβαίνει αυτό;

Ανέφερα, πιο πάνω, την ψυχική εσωτερίκευση των αντικειμένων σχέσης που πραγματοποιεί το μωρό, εσωτερίκευση που του επιτρέπει να ξαναβρεί το αντικείμενο εν τη απουσία του και να αναπτύξει μια δραστηριότητα σκέψης. Αυτή η εσωτερίκευση συνιστά την εργασία του ναρκισσισμού, τον οποίο ονομάζουμε αυτή τη φορά δευτερογενή και όχι πλέον πρωταρχικό, γιατί ο εαυτός και το αντικείμενο έχουν πλέον ανακαλυφθεί, έχουν διαφοροποιηθεί και το εγώ θα εργαστεί για να μειώσει την τραυματική επίδραση της ανακάλυψης αυτής της ετερότητας. Σε τι συνίσταται η εργασία του δευτερογενούς ναρκισσισμού;

Αυτή η εργασία του ναρκισσισμού συνίσταται στην επανάληψη για τον εαυτό, από τον εαυτό στον εαυτό, των εμπειριών που βιώθηκαν μεταξύ του εαυτού και ενός άλλου, όπως λέει και πάλι ο Roussillon. Η εργασία αυτή συγκεντρώνει, επομένως, όλες τις αυτό-ερωτικές εμπειρίες, όλα τα παιχνίδια μεταξύ εαυτού και εαυτού, που επαναλαμβάνουν συνθήκες σχέσης μεταξύ του εαυτού και ενός άλλου, γεγονότα που βιώθηκαν, μοιράστηκαν με ένα εξωτερικό αντικείμενο. Οι εμπειρίες αυτές πραγματώνονται σε αυτόν τον οποίο ονομάζουμε μεταβατικό χώρο, χώρο παιχνιδιού, χώρο ανταπάτης όπου αιωρείται η διαφοροποίηση μεταξύ του μέσα και του έξω, μεταξύ του υποκειμενικού και του αντικειμενικού, μεταξύ της φαντασίωσης και της πραγματικότητας. Το άνοιγμα και η εγγύηση ενός μεταβατικού χώρου συνιστούν τις συνθήκες πραγμάτωσης των αυτό-ερωτικών εμπειριών και, επομένως, των διαδικασιών ψυχικής εσωτερίκευσης και ενσωμάτωσης της ετερότητας.

Τι σημαίνουν όλα αυτά; Σημαίνουν ότι το περιβάλλον πρέπει να